

काणि । गुदं प्रसिद्धमेकं मांसमर्मं चतुरङ्गलं सद्योमारकम् । हृदयं स्तनयोर्मध्यमाशाश्व- हारमेकं शिरामर्मं चतुरङ्गलं सद्योमारकम् । वस्तिः नाभिपृष्ठकटीमुष्णगुदवङ्गणसेफसां मध्ये वस्तिस्तनूत्क एकद्वारो सद्योमुखः स्नायुः मर्मदं चतुरङ्गलं सद्योमारकम् । नाभिः प्रसिद्धा । शिरामर्मदं चतुरङ्गलं सद्योमारकम् ॥ वचोमर्माणि सीमन्तास्तलचिप्रेन्वस्तयः । टहत्वी पार्श्वत्रौ सन्धी कटीकतरुणे च ये । नितम्बाविति चैतानि कालान्तरहराणि तु ॥ वचोमर्माणि स्तनमूलस्तनरोहितापलापाप- स्तम्बाः स्तनमूले स्तनयोदरघाताङ्गुलं यावत् हे शिरामर्मयो ह्यङ्गुले कफपूर्णकोष्ठतया काला- न्तरमारके । स्तनरोहिते स्तनयोदरपरि ह्यङ्गुलं यावत् हे मांसमर्मयो रक्तपूरितकोष्ठतया कालान्तरमारके । अपलापौ अंशकूटयोदर- स्तात् पार्श्वयोदरपरि ह्यौ शिरामर्मयो अर्द्धाङ्गुले रक्तं पूयताङ्गते न कालान्तरमारके । अप- स्तम्बौ उदर उभयतो नाभौ वातपदे शिरा- मर्मयो अर्द्धाङ्गुले वातपूर्णकोष्ठतया कासम्बा- साभ्याश्च कालान्तरमारके । सीमन्ताः शिरसि पञ्च सन्धयः सन्धिमर्माणि चतुरङ्गलानि उन्माद- भयचितविनाशेः कालान्तरमारकानि । तलानि मध्याङ्गुलिमनुक्तस्य हस्तमध्यं तलं एषमपरस्य हस्तस्य पादयोश्च चत्वारि तलानि मांसमर्मा- ण्यर्द्धाङ्गुलानि र्नाभिः कालान्तरमारकाणि । त्रिप्राणि अङ्गुलाङ्गुलीर्मध्ये चिप्रं तत्र हस्त- योर्दे पादयोर्दे एवचत्वारि स्नायुमर्माण्यर्द्धाङ्गु- लान्यास्येपकेषु कालान्तरमारकाणि । इन्द्र- वस्तयः प्रकीटयोर्मध्ये हे जङ्घयोर्मध्ये हे एवं चत्वारि मांसमर्माणि ह्यङ्गुलानि श्रोणित्तय्येषु कालान्तरमारकाणि । टहत्वी स्तनमूला दुभयतः एवदंशं यावत् शिरामर्मयो अर्द्धाङ्गुले श्रोणित्तातिप्रवृत्तिनिमित्तेरुपद्रवैः कालान्तर- मारके । पार्श्वसन्धी जघनपार्श्वयोः सन्धी शिरा- मर्मयो अर्द्धाङ्गुले श्रोणित्तपूर्णकोष्ठतया काला- न्तरमारके । कटीकतरुणे त्रिकसन्ध्याने उभ- यतः श्रोणिकाण्डं लचीकत्यास्थिनी अस्थि- मर्मयो अर्द्धाङ्गुले श्रोणित्तय्यात् पाङ्गुविवर्ण- रूपं कृत्वा कालान्तरमारके । नितम्बौ प्रसिद्धौ । हे अस्थिमर्मयो अर्द्धाङ्गुले अधःकायशोषेण रौन्ध्र्येण च कालान्तरमारके ॥ * ॥ कोहिताचाणिजान्मूर्च्छाविटपकूर्पराः । कुङ्कुन्दरे कचधरे विधुरे सङ्काटिके ॥ अंशसफलकापाङ्गा नीले मन्वे फले तथा । वैकल्यकारकाण्डाहुरावर्त्तौ ह्यौ तथैव च । लोहिताचाणि ऊर्ध्वोर्द्वैमधोवङ्गणसन्धयोर्हि- ताचं तत्र हे वाङ्गोर्द्वै ऊर्ध्वोर्दे तानि चत्वारि शिरामर्माण्यर्द्धाङ्गुलानि वैकल्यकारकाणि तत्र श्रोणित्तय्येषु पचाघातः सक्थिसादी वा । आशयः जानुन ऊर्ध्वसुभयोः पार्श्वयो- टाङ्गुला एकस्मिन् जानुनि हे अपरस्मिन् हे

एवं चतस्रः स्नायुमर्माण्यर्द्धाङ्गुला वैकल्यकार्यः तत्र श्रोणाभिपृष्ठः सक्थिसम्भश्च । जानुनी जङ्गोर्ध्वोः सन्धी सन्धिमर्मयो ह्यङ्गुले वैकल्य- करे । तत्र खड्गता । ऊर्ध्वोः हे ऊर्ध्वोर्मध्ये हे प्रगण्योर्मध्ये एवं चतस्रः शिरामर्माण्यर्द्धाङ्गुला वैकल्यकार्यः तत्र श्रोणित्तय्यात् सक्थि- श्रोवः । कूर्चाः पादयोर्दृष्टाङ्गुलीर्मध्ये तयो- र्द्वैमधश्च एवं चत्वारः । स्नायुमर्माणि वैकल्य- काराणि तत्र पादयोर्भ्रमणवेषने भवतः । विटपे हे वङ्गणवङ्गणयोर्मध्ये स्नायुमर्मयो एकाङ्गुले वैकल्यकरे तत्र वाङ्गमण्यशुक्रता वा । कूर्परी कपोथी तौ ह्यौ सन्धिमर्मयो ह्यङ्गुलौ वैकल्य- करौ तत्र वाङ्गुमध्ये सङ्कोचः । कुङ्कुन्दरे नितम्बकूपके हे सन्धिमर्मयो अर्द्धाङ्गुले वैकल्यकरे तत्र सप्रज्ञानमधःकाये चेटोप- चातश्च । कचधरे वचःकचयोर्मध्ये हे स्नायु- मर्मयो एकाङ्गुले वैकल्यकरे तत्र पचाघातः । विधुरे कर्णपृष्ठतोऽधःसन्धिते किञ्चिन्मन्त्राकारे हे स्नायुमर्मयो अर्द्धाङ्गुले वैकल्यकरे तत्र वाधिर्म्यम् । सङ्काटिके शिरोश्रीवयोदभयतः सन्धी हे सन्धिमर्मयो अर्द्धाङ्गुले वैकल्यकरे तत्र शिरःकम्पः । अंबौ स्वन्धौ स्नायुमर्मयो अर्द्धा- ङ्गुलौ वैकल्यकरौ तत्र वाङ्गुसम्भः । अंश- फलके एडोपरि एडवंशसुभयतस्त्रिकसन्धे यौवाया अंशहृदयस्य च संयोगो यत्र तत्रिकं अस्थिमर्मयो अर्द्धाङ्गुले वैकल्यकरे तत्र वाङ्गोः मून्धता शोषश्च । अपाङ्गौ नेत्रयोर्नौ शिरा- मर्मयो अर्द्धाङ्गुलौ वैकल्यकरौ तत्रान्धं दृष्ट्युप- चातो वा । नीले मन्वे च कच्छनाङ्गीसुभयतश्च- तसौ धमन्यो हे नीले हे मन्वे तत्र एका नीला एका मन्वा एकस्मिन् पार्श्वे । अन्या मन्वा अन्या नीला अपरस्मिन् पार्श्वे । हे हे शिरामर्मयो ह्यङ्गुले ह्यङ्गुले वैकल्यकरे तत्र मृजता विस्त- खरता रवायाहिता च । फले प्राणमांसुभ- यतः अन्धन्तरे शिरामर्मयो अर्द्धाङ्गुले वैकल्य- करे तत्र गन्धाज्ञानम् । आवर्त्तौ भ्रुवोरपरि निन्दयोः सन्धिमर्मयो अर्द्धाङ्गुलौ वैकल्यकारी तत्राप्यान्धं दृष्ट्युपचातो वा ॥ * ॥ गुल्फौ ह्यौ मणिवन्धौ ह्यौ तथा कूर्चशिरांसि च । रजाकराणि जानीवादरावेतानि बुद्धिमान् ॥ गुल्फौ घुटिके सन्धिमर्मयो ह्यङ्गुलौ रजा- करौ तत्र रजा पादस्तम्भः खड्गता वा । मणि- वन्धौ हस्तप्रकोष्ठसन्धी सन्धिमर्मयो ह्यङ्गुलौ रजाकरौ तत्र हस्तयोः क्रियाराहित्यम् । कूर्चशिरांसि गुल्फसन्धेरध उभयतः एकस्मिन् पादे हे हे च द्वितीये एवं चत्वारि स्नायु- मर्माण्यर्द्धाङ्गुलानि रजाकराणि तत्र रजा शोषश्च ॥ * ॥ विश्लेषणानि । उत्तैपौ स्थापनी चैव विश्लेषणं त्रिकं मतम् । उत्तैपौ शङ्खयोदरपरि केशान् यावत् स्नायु- मर्मयो अर्द्धाङ्गुली तयोर्विहयोः सप्रख्यो

जीवेत् पाकात् पतितश्लयो वा उद्धृतश्लयस्तु म्रियेत अतएव विश्लयसुद्धृतश्लयं हन्तीति विश्लयं मर्मं । स्थापनी एका भ्रुवोर्मध्ये शिरामर्मदमर्द्धाङ्गुलं विश्लयप्रमम् । सप्रान्तान्तरे हन्त्युः सद्यः प्राणहराणि हि । कालान्तरप्राणहरं पञ्चे मासे च मारकम् ॥ सद्यःप्राणहरं चान्ते विहं कालेन मारयेत् । कालान्तरप्राणहरमर्मा विहन्तु दुःखदम् ॥ अन्ते मर्मसमीपे । मर्माण्यधिष्ठाय हि चे विकारा मूर्च्छन्ति काये विविधा नरायाम् । प्रायेण ते लक्ष्मता भवन्ति वेदान यत्रैरपि साध्यमानाः ॥ इति भावप्रकाशः ॥ * ॥ मर्मस्यशंनिधो यथा,— “परचेत्रं गां चरनीं न चाच्येत कस्यचित् । न संवसेत् सूतके च न कं वै मर्मणि सृष्टे ॥” इति कूर्मपुराणे उपविभागे १५ अध्यायः ॥ (“सप्तोत्तरं मर्मेशतम् । तानि मर्माणि पञ्चतन्त्रानि । तद्यथा मांसमर्माणि । शिरा- मर्माणि । स्नायुमर्माणि । अस्थिमर्माणि । सन्धिमर्माणि चेति । न खलु मांसशिरा- स्नायुस्य सन्धियतिरेकान्यानि मर्माणि भवन्ति यस्यान्योपलभ्यन्ते ॥ तत्रैकादशमांस- मर्माणि । एकचत्वारिंशत्शिरामर्माणि । धमनिंशतिः स्नायुमर्माणि । अष्टावस्त्रि- मर्माणि । विंशतिः सन्धिमर्माणि । तदेतत् सप्तोत्तरं मर्मेशतम् ॥” इति सुश्रुते शारीर- स्थाने षष्ठेऽध्याये ।) मर्मकीलः, पुं, (मर्मं कीलति विध्यतीति । कील + कः । यदा, मर्मणि गुट्टविवये कीलः शङ्कु- रिव ।) भर्ता । इति ऋषिधरः ॥ मर्मज्ञः, त्रि, (मर्मं तत्त्वं जानातीति । ज्ञा + कः ।) मर्मविन् । तत्त्वज्ञः । मर्मं स्वरूपं सन्धि- स्थानं वा तज्जानाति यः सः । (यथा, महत्- भारते । ७ । १५ । २० । “तेषामापततां वीरः शीघ्रं पूर्वमयो दृष्टम् । चिप्राख्यो न्यवधीद्वातात्मन्मंशो मर्म- मेदिभिः ॥”) मर्मरः, पुं, (मर्मं तत्त्वं मर्मैवयत्कशब्दं वा रातीति । रा + कः ।) वक्षस्य पत्रस्य च ध्वनिः । इत्यमरः । १ । ७ । २३ । मर्ममृ- शब्द इति भाषा ॥ (यथा, रघुवंशे । ४ । ४१६ । “अभ्यभूयत वाहानां चरतां गात्रश्रित्तेः । मर्मरः पवनोद्धृतराजताजीवध्वनिः ॥”) मर्मरी, स्त्री, (मर्मर + गौरादित्वात् ङीष् ।) पीतदारु । दारुहरिद्रा इति ख्याता । इति मेदिनी । रे, २० । मर्मरीकः, पुं, (त्रिपत इवावाविति । मृ + “कर्फरीकादयश्च ।” उषा० ४ । २० । इति ईकन् प्रथयेन निपातनात् साधुः ।) हीनः । इत्युवादिशोषः ॥